

Андрій Стародуб

ЧЕРНЕЧЕ ІМ'Я ЯК "ДЗЕРКАЛО" ЖИТТЄВОГО ДОСВІДУ ТА "САКРАЛЬНА МЕТАФОРА" (на прикладі архієпископа Парфенія (Левицького))

*Nomen est omen**

26 січня 1911 р.¹ Святейший Синод видав Указ про створення комісії по розгляду питання "о праве лиц иудейского исповедания именоваться христианскими именами". До складу комісії увійшли чотири особи: єпископ Тульський та Белєвський Парфеній (Памфіл Андрійович Левицький, 1858–1922) (голова комісії) та три професори-богослови: Микола Глибоковський, Сергій Троїцький та Олексій Дмитрієвський. 30 березня того ж року Пресвященний Парфеній подав рапорт про підсумки роботи комісії, до якого долучив також журнал "в коем излагается лично моё мнение и мнение названных профессоров по означенному предмету"¹.

Комісія, цілком передбачувано (три голоси "за" і один "проти") дійшла висновку про те, що "предоставление лицам иудейского исповедания права называться христианскими именами является недопустимым с точки зрения не только христианской, но и иудейской религии, и кроме того, не вызывается никакою необходимостью"². Владика Парфеній, зокрема, підкреслив, що "по учению церкви, даваемые христианам при крещении имена являются знаком нашего благодатно-таинственного единения с тем или иным святым. Лица иудейского исповедания, конечно, не могут усвоить это специфическое содержание христианских имён и, потому, прозываясь по христиански, они будут попираť христианское со-

* "Ім'я говорить саме за себе"; "в імені – знамення" (лат.).

¹ Тут і далі дати наводяться за юліанським календарем.

¹ Российская национальная библиотека. Отдел рукописей. Ф. 574, оп.1, д. 39, л. 1.

² Там же, л. 2.

держание ім'єн, що в очах веруючих православних людей явит- ся уже кошуунственным оскорблением христианской святости”³.

Наведений епізод — це своєрідний “вступ” до спроби з’ясувати окремі моменти біографії Преосвященного Парфєнія, відштовхуючись саме від згаданого символічно-містичного розуміння імені як знаку, що пов’язує людину з конкретними святими та з іншими носіями цього імені. Як сформулював автор одного з найдетальні- ших досліджень на цю тему, священник Павло Флоренський: “Имя оцєнивается Церковью, а за нею — и всем православным народом, как тип, как духовная конкретная норма личностного бытия, как идея, а святой — как наилучший ее выразитель, свое эмпирическое существование соделавший прозрачным так, что чрез него нам светит благороднейший свет данного имени. И все-таки имя — онто- логически первое, а носитель его, хотя бы и святой, — второе”⁴.

Християни отримують ім’я, що прив’язує їх невидимою ниткою до конкретного святого (чи кількох святих), унаслідок вибору своїх близь- ких або священнослужителя, який здійснює обряд хрещення. Далеко не всі протягом життя задумуються над значенням свого імені та причинами, з яких вони отримали саме його. Переважна більшість цілком вдовольняється найповерховішими поясненнями (“назвали на честь когось з предків”, наприклад). Те саме відбувається і тоді, коли дитину було названо суворо відповідно до церковного календаря (дата народження збігається з днем, коли Церква згадує конкретних по- движників благочестя чи мучеників). Тут уже йдеться про наперед визначений вибір, коли небесним покровителем дитини може стати лише один з святих — “патронів” цього конкретного дня в календарі.

Прийняття чернецтва часто метафорично називають “другим народженням” та “другим хрещенням”. Чернець ніби “помирає для світу” та наново народжується вже в “ангельському чині”. Ця “оновлена людина” обов’язково нарікається новим ім’ям на знак того, “что таинственным образом преобразилось человеческое естество, преобразилось настолько, что оно может быть описано, хотя лишь и отчасти, только новым именем, а не простым прибав- лением к старому (как, к примеру, в случае священства)”⁵.

³ Российская национальная библиотека. Отдел рукописей. Ф. 574, оп. 1, д. 39, л. 3—3 об.

⁴ Флоренский Павел, свящ. Имена. М., 1993. С. 34.

⁵ Польсков Константин, свящ. Монашеский постриг как таинство церкви // Материалы V Международной богословской конференции Русской Православной Церкви “Православное учение о церковных Таинствах”. Москва, 13—16 ноября 2007 года: http://theolcom.ru/doc/sacradoc/4_08_Polskov.pdf

Формально особа, яка приймає чернецтво, як і новонароджений, не має впливу на вибір свого нового імені. Проте реальна практика є набагато складнішою і залежить від цілої низки обставин. Як правило, перед постригом запитують про те, як постриженник хотів би іменуватись у чернецтві⁶. Немає жодних перепон для того, щоб піти назустріч побажанням нового “воїна Христового”. Причому, вірогідність цього суттєво зростала у разі постригу так званих “учених ченців” – осіб з вищою богословською освітою, за висловом архімандрита Кипріяна (Керна) “предназначенных к занятию высших иерархических должностей, с академической скарми лелеявших свои карьерные вождедения”⁷.

Символічне навантаження, яке вкладав такий монах у своє ім'я, інтерпретувати доволі складно, особливо якщо не збереглося його власних пояснень (у щоденнику, листах, спогадах тощо). Мені не вдалося відшукати жодної прямої вказівки на те, що стало спонукальним чинником для вибору Памфілом Андрійовичем Левицьким чернечого імені Парфеній. Натомість я спробував з'ясувати це шляхом “перебору усіх можливих варіантів”, цілком усвідомлюючи хиткість окремих припущень.

Отже, що ж ми знаємо про преосвященного Парфенія? У надісланій 7 жовтня 1910 р. до Київської духовної академії анкети з біографічними даними (інформація збиралась Академією для публікації “Биографического словаря” випускників КДА) єпископ так описав свій життєвий шлях та кар'єру:

“Ф.И.О: Левицкий Парфений Андреевич

В какие годы проходили академический курс? Когда получили учёную степень?

С 1880 – по 1884-й, в 1884 (кандидат богословия)

Время, год и месяц рождения: 1858, сентября 28

Место рождения: Полтавской губернии, Гадячского уезда, село Плешивец

Звание, род службы отца: священник

Где получили первое образование: в Полтавской духовной семинарии

⁶ Перелік прийнятних для монашеського чину імен міститься наприкінці Великого Требника. Деяких з них немає у Місяцеслові. У таких випадках ігумен має повідомити новопостриженому день, у який вшановується пам'ять його нового небесного хранителя.

⁷ Киприан (Керн), архимандрит. Отец Антонин Капустин – начальник Русской Духовной Миссии в Иерусалиме (1817–1894). М., 1997. С. 86.

[...] *На какую службу и когда поступил после окончания академического курса:*

14 августа 1884. Назначен на должность смотрителя Переяславского (Полтавской епархии) духовного училища⁸

Какие перемены были в жизни и служебной деятельности?

В 1894 г. пострижен в монахи, рукоположен в иеромонахи и назначен смотрителем Звенигородского училища. В том же году — инспектором Вифанской духовной семинарии. 1895 — возведён в сан архимандрита и назначен ректором Вифанской духовной семинарии, в 1897 — ректор Московской Духовной семинарии, с 10 октября 1899 г. — епископ Можайский, викарий московской епархии, с 1 декабря 1904 года — епископ Подольский и Брацлавский. С 15 февраля 1908 г. — епископ Тульский⁹.

Відповідаючи на запитання про свої літературні праці, єпископ, окрім переліку з 27 публікацій¹⁰, зазначив, що він “состоял Председателем Комиссии по изданию Четых-Миней в русском переводе”, а також “редактировал перевод Евангелия на украинский язык”¹¹.

З цієї анкети-автобіографії чітко видно, що прийняття чернецтва у 1894 р. є виразною віхою, справжнім початком нового, більш насиченого подіями життя. Вивченням та аналізом фактів з біографії ченця Парфенія, на жаль, далеко не завжди можна компенсува-

⁸ Тут — неточність. Памфіла Левицького було призначено на посаду помічника смотрителя Переяславського духовного училища (Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 711, оп. 3 (1884), спр. 1641, арк. 28).

⁹ Національна Бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут Рукопису. Ф. 175, спр. 1664, арк. 1–2 зв.

¹⁰ Окрім 6 публікацій, присвячених історії православної Церкви в Україні другої половини XVII–XVIII ст. (зокрема — про митрополита Київського Іоасафа (Кроковського): Левицький П. Іоасаф Кроковский, митрополит Киевский // Полтавские епархиальные ведомости. 1890. Часть неофициальная. № 2. С. 59–83; № 3. С. 109–126; № 4. С. 138–168), творчий доробок владики складався з проповідей та архіпастирських послань.

¹¹ Участь Левицького у двох знакових видавничих проєктах — публікації російського перекладу “Четых-миней”, укладених Св. Димитрієм (Тупталою) (“Жития святых, на русском языке, изложенные по руководству Четых-миней Св. Димитрия Ростовского с дополнением из пролога. С изображениями святых и объяснительными примечаниями. М., 1902–1904) та українського перекладу Євангелія (Див. про це: Стародуб А. Видання українського перекладу Євангелія (1905–1912) (за матеріалами архіву Московської синодальної друкарні) // Проблеми історії України XIX — поч. XX століття. Випуск 6. К., 2003. С. 319–344) багато в чому сформували репутацію Парфенія як ліберала-прихильника переходу на “живу” мову богослужіння та української. На жаль, ця інформація не дуже допомагає в контексті цього дослідження, оскільки йдеться про події, які відбулись у 1902–1912 рр.

ти брак даних про життя мирянина Памфіла Левицького, а отже й вичерпно описати мотиви, якими він міг керуватись, обираючи нове ім'я. Втім, навіть ті крихти інформації, що вдалося відшукати, дають змогу вибудувати кілька гіпотез.

Взаємозв'язок мирського та чернечого імен

“Искренне принятое монашество обыкновенно превращает монашеским переименованием прежнее имя — в род отчества; не без причины монахи нередко празднуют день памяти своего мирского имени, имея в душе ощущение, что основное имя, с которым человек вошел в мир, пребывает навеки” — вважав священник Павло Флоренський¹².

Ми ще повернемося до питання, в який спосіб майбутній владика Парфеній “пов'язав” своє мирське та чернече ім'я. Перед цим висловимо припущення щодо того, чому народженого 28 вересня сина священник Андрій Левицький охрестив Памфілом (грецькою — “друг людей, загальний улюбленець”¹³). Ні на цей день, ні навіть на найближчі тижні до та після нього не припадає пам'ять святих з таким іменем¹⁴. У святцях є мученик Памфіл Оліврійський (Константинопольський), про якого Церква згадує 12 серпня та мученик Памфіл Палестинський (5 листопада). А день пам'яті найшанованішого з святих Памфілів — священномученика Памфіла Кесарійського (III–IV ст.) взагалі припадає на 16 лютого. Проте,

¹² Флоренский Павел, свящ. Имена... С. 38.

¹³ У листуванні з близькими знайомими Преосвященний Парфеній часто підписувався “любящий епископ Парфений”. Див., наприклад, його листування з Єлисеєм Трегубовим: Стародуб А. Листи єпископа Парфенія (Левицького) до Ореста Левицького та Єлисея Трегубова як джерело до вивчення історії видання українського перекладу Євангелія // Український археографічний щорічник. Вип. 7. К, 2002. С. 376–385; Це, звісно, не унікальна формула, проте не варто виключити, що Парфеній у ній обігравав значення імені Памфіла (“якого люблять усі — який любить [усіх]”).

¹⁴ Щоправда, ім'я Памфіла згадується в житті священномученика Фоки, єпископа Синопського (день пам'яті — 22 вересня). Власне, життя розпочинається з фрази: “В городе Синопе жил некий муж, по имени Памфил, с женою своею Мариєю; они были родителями блаженного Фоки”. Однак цього Памфіла не було канонізовано, а отже навряд чи цю згадку варто брати до уваги. У євангельському читанні на 28 вересня (уривок з Євангелія від Матфея, гл. IV, 25 – V, 12) також немає ніяких моментів, які могли б спонукати батьків Памфіла Левицького до того чи іншого рішення щодо вибору імені.

найімовірніше, саме його було обрано святим покровителем для Памфіла Андрійовича: про пресвітера Памфіла з Кесарії відомо незрівнянно більше, ніж про двох інших мучеників. Його доволі детальне життє складено на підставі роботи славетного церковного історика (його називають навіть “батьком церковної історії”) Євсевія (263–340)¹⁵, тоді як єдине, що відомо про Памфілів Палестинського та Оліврійського – обставини мученицької смерті.

Практика давати імена своїм дітям без урахування дати народження була доволі поширеною серед духовенства. Наприклад, єпископ В'ятський Аполлос (Беляєв) в 1874 р. відзначав, що “некоторые священники даже для собственных детей обходят имена святых, всем известных, всюду чтимых, и дают имена малоизвестные, малоупотребительные и не ближайшие по святым ко времени рождения, а за несколько месяцев вперёд или даже назад от дня рождения, руководясь не благоговейным почитанием святых, именами которых называют детей, а суетным желанием, чтобы дети их носили имена, которые им нравятся или по благозвучию, или только потому, что не часто встречаются в употреблении”¹⁶. Судячи з усього, йдеться саме про такий випадок – обираючи, як назвати сина, панотець Левицький керувався якимись іншими міркуваннями, а не узгодженням імені з датою народження.

Памфіла могли назвати на честь когось з предків, родичів чи навіть друзів родини Левицьких: виключити жодне з припущень неможливо. Цілком вірогідною, наприклад, може виявитися версія, що новонароджений отримав ім'я на честь філософа та богослова

¹⁵ Євсевія Кесарійського помилково іменують Євсевієм Памфілом. Це сталося через непорозуміння: у “Церковній історії” Євсевій описує своє знайомство з священномучеником Памфілом. У зв'язку з цим, у ранній церковній традиції його називали “Євсевій, друг Памфіла”, що пізніше перетворилось на “подвійне” ім'я. У вступі до редагованого єпископом Парфенієм російського перекладу Четьх-Міней Святителя Димитрія Ростовського це інтерпретується інакше: “Он [Евсевий] отличался обширной учёностью, на что имел большое влияние друг Евсевия, пресвитер Кесарийской церкви Памфил. Дружба их была такая тесная и искренняя, что в память о своём друге Евсевий присоединил его имя к своему и стал известен под наименованием Евсевия Памфила” // Жития святых, на русском языке, изложенные по руководству Четьх-миней Св. Димитрия Ростовского... С. IX.

¹⁶ Цит. за: Лещинский А.И. Что в имени тебе моём? (Значение и смысл монашеских имён епископата Русской православной церкви) // Вестник Челябинского университета. Серия 1. История. 2002. № 2. С. 78.

Памфіла Юркевича (1826–1874)¹⁷. На користь останнього наведу два факти.

По-перше, Памфіл Юркевич та Андрій Левицький були, принаймні, знайомі: обидва навчалися у Полтавській духовній семінарії в один і той самий період. Для священника дуже “захолустного” села Плішивець могло багато значити і навіть бути предметом гордості те, що він особисто знав людину, яка зробила визначну наукову кар’єру. Чогось подібного (в сенсі повторення життєвого шляху) він, ймовірно, бажав і для новонародженого сина.

По-друге, в період навчання Памфіла Левицького у Київській Духовній Академії було запроваджено стипендію імені професора Памфіла Юркевича, призначену виключно для найкращих студентів-випускників Полтавської духовної семінарії. Гроші на стипендію у 1882 році пожертвували брати Памфіла Юркевича, і, якби не певна затримка з затвердженням Положення про цю стипендію Св. Синодом, саме Памфіл Левицький міг би стати її першим стипендіатом. На той момент він був найуспішнішим студентом КДА-випускником Полтавської семінарії¹⁸. Однак стипендію, призначену для студентів I або II курсів, почали присуджувати лише з 1883 р., коли Левицький уже був на III курсі¹⁹. Якщо це не випадковий збіг, то така історія може свідчити про наявність контактів між Юркевичами та Левицькими.

На жаль, невідомо, чи служив коли-небудь панахиди за Памфілом Юркевичем владика Парфеній. Однак, перебуваючи на кафедрі єпископа Можайського, вікарія Московської єпархії, він неодно-

¹⁷ Юркевич народився 16 лютого і, на відміну від Левицького, батько дав йому ім’я суто відповідно до церковного календаря. Як пише сучасний дослідник: “Имя будущему философу, психологу и педагогу в день рождения пророчески определил его отец, священник о. Даниил, исходя из книги „Жития святых”. Именно 16 февраля 309 г. принял мученическую смерть за веру Христову пресвитер Кесарии Палестинской, ученый-богослов, святой Памфил, удостоенный дара пророческого и апостольского. Спустя полтора тысячелетия и украинец Памфил Юркевич, по сути дела, повторил жизненный подвиг Памфила из Финикии в борьбе за чистоту веры и святого Евангелия, за имя Христово, отстаивая истину православных, философских и педагогических святынь” (Ильченко В. Памфил Юркевич – подвижник духовного единения православной Руси // Педагогика. 2003. № 7. С. 93).

¹⁸ Стародуб А. Випускник Київської духовної Академії Памфіл Левицький та його кандидатський твір “Иоасаф Кроковский, митрополит Киевский” // Київська Академія. Вип. 5. К., 2008. С. 81–101.

¹⁹ Див.: Протоколы Совета Киевской Духовной академии за 1882/83 учебный год. К., 1883. С. 161, 164; Протоколы Совета Киевской Духовной академии за 1883/84 учебный год. К., 1884. С. 196–197.

разово служив заупокійні на могилі іншого земляка – Миколи Гоголя²⁰. Юркевича, як і Гоголя, було поховано на кладовищі Свято-Данилового монастиря у Москві.

Ще однією “ниточкою”, що пов’язує два імені, є неписане правило, згідно з яким чернече ім’я має розпочинатися з тієї самої літери, з якої починалось ім’я мирське. Правила дотримуються не завжди. Втім, так відбувається приблизно у дев’яти випадках з десяти. Наприклад, з інших єпископів-єтнічних українців кінця ХІХ – початку ХХ ст. лише преосвященний Василій (Богдашевський) до постригу був Димитрієм, тоді як Авксентій Стадницький отримав ім’я Арсеній, Антоній Вишневський у чернецтві став Агапітом, Анемподіста Дородніцина назвали Алексієм, Олександра (російською Александра) Грановського – Антоніом і т. д.

Отже, обираючи нове ім’я Памфіл Левицький також, швидше за все, обмежувався іменами, які розпочиналися з літери “П”. Проте можемо припустити, що на момент прийняття рішення про постриг він уже остаточно обрав нового святого покровителя і зовсім не шляхом “перебору” відповідних імен. Інакше, знаючи наперед дату постригу (15 січня), він не проігнорував би можливість узяти ім’я Павел. На цей момент (збіг дня, коли Памфіл прийняв чернечі обітничі з днем, коли Церква згадує одного з найшанованіших подвижників чернецтва Павла Фівейського) звернув увагу у промові єпископ Гдовський Никандр (Молчанов)²¹ (він, як намісник Олександро-Невської Лаври, приєднав Левицького до “ангельського чину”). Цілком імовірно, що єпископ радив Памфілу Андрійовичу прийняти саме це ім’я. Воно було набагато популярнішим, ніж Парфеній. Згідно з підрахунками А. Лещинського, на підставі бази даних з 482 імен архієреїв другої половини ХІХ – початку ХХ століття, “наиболее распространёнными именами были: Антоний, которое встречается 15 раз, Иоанн – 14 и Павел – 12. По 10 раз встречались имена Владимир, Иннокентий и Сергей, 9 – Серафим, по 8 – Арсений, Вениамин, Григорий, Михаил, Тихон и по 7 – Гавриил, Димитрий, Евгений, Иосиф, Макарий, Митрофан, Николай и Филарет”²².

²⁰ Парфений, єпископ. Речь в 50-й год по кончине Н. В. Гоголя над его могилою в Даниловом монастыре в Москве // Московские ведомости. 1902, 23 февраля.

²¹ Пострижение в монашество в Санкт-Петербургской духовной академии // Церковные ведомости, 1894. № 5, 29 января. Прибавления. С. 148–149.

²² Лещинский А. Что в имени тебе моём? (Значение и смысл монашеских имён епископата Русской православной церкви). С. 75.

Теоретично, єпископ Никандр міг наполягти на своєму, адже, зрештою, ім'ям нарекає священнослужитель, який постригає в ченці, і саме від нього залежить, як іменуватиметься інок. Так, наприклад, сталося з одним із сучасників Парфенія – Василієм Георгієвським (прийняв чернецтво у 1895 р., висвячений у єпископи 1902 р.). Він хотів узяти ім'я Тихон і повідомив про це архієрея, що мав здійснити постриг. Проте той не погодився, і не лише назвав Василія на власний розсуд Євлогієм, але й зробив це не в пам'ять одного з чотирьох святих з цим іменем з місяцеслова, а на честь свого приятеля – настоятеля Київського Видубицького монастиря Євлогія²³. Варто зауважити, втім, що Георгієвський та Левицький приймали чернецтво за різних обставин. Євлогій був добре знайомим з владикою (це був його єпархіальний архієрей, єпископ Тульський Іриней (Орда)), який обрав для нього ім'я. Характер їхніх взаємин і різниця в віці (єпископу було 58 років, постриженнику – 27) цілком допускали подібний вчинок. Натомість Парфеній служив у Полтавській єпархії і до постригу, найвірогідніше²⁴, ніколи не зустрічався з ректором Санкт-Петербурзької духовної академії, єпископом Гдовським Никандром. Владика був лише на 6 років старшим за нього. Окрім того, Левицького направили до Олександрівської лаври з Св. Синоду, а це мало, як мінімум, сприяти тому, щоб Преосвященний Никандр уважно поставився до побажань постриженника.

Етимологія імені

“Парфеній” грецькою означає “цнотливий”, “незайманий”. Можна припустити, що “соименству девству”²⁵ Левицький надавав особливого значення.

Насамперед, це могло бути прихованою декларацією того, що, хоча між часом, коли він уперше задумався про чернецтво та мо-

²³ Євлогій (Георгиевский), митрополит. Путь моей жизни. М., 1994. С. 61, 63. Такі випадки досить поширені. Наприклад, предстоятель Української Православної Церкви в єдності з Московським патріархатом митрополит Володимир (Сабодан) також висловив бажання отримати в чернецтві ім'я Веніамін, однак архієрей, який його постригав (митрополит Борис (Вік)) вирішив, що доречнішим буде ім'я Володимир. Див.: “Я завжди схилявся перед Промислом Божим”: http://www.lavra.kiev.ua/ua/item/blagovestnik/blago_blank.php?file=blg05_predst_3.htm&number=005&title=5/2005

²⁴ Принаймні, порівняння послужного списку Никандра (Молчанова) та Памфіла Левицького не дає підстав припускати їхнє знайомство до 1894 р.

²⁵ З підкреслення цього моменту починається життє Святого Парфенія Лампасакийського: “Соименный девству”, святой Парфений родился в Мелитополе”.

ментом прийняття остаточного рішення і минуло багато років, він дотримувався основних обмежень, передбачених для монашествуючих. З якихось причин він вважав за доцільне особливо наголосити на цьому моменті. Відлуння цього знаходимо навіть у газетному повідомленні про постриг Памфіла-Парфенія: “Еще в стенах Академии новопостриженный чувствовал склонность к монашеству, но боязнь решиться на такой трудный шаг удерживала его от пострижения около десяти лет, которые уже прошли со дня окончания им курса в академии”²⁶.

Окрім того, не тільки прийняття обітниць безшлюбності, але й збереження незайманості, вважається одним з найвиразніших проявів бажання слідувати за Христом. Як відзначає священик Костянтин Польсков: “Традиция хранения девства ради Царствия Небесного восходит к раннеапостольским временам. Священное Предание и Священное Писание сохранили нам образ Божией Матери, Иоанна Крестителя, апостола Иоанна Богослова, апостола Павла как своеобразных “протомонахов”, а апостольские призывы к „могущим вместить” следовать данному пути, как наивысшему (1 Кор. 7. 25–38; 2 Кор. 11. 2; Гал. 4. 27), свидетельствуют о том, что, по-видимому, институт девственников возник одновременно с самой Церковью. Кроме этого, вне периодов гонения хранение девства с самого начала рассматривалось как высшее проявление стремления следовать стопам Христа: именно ста сорока четырёх тысячам девственников из Апокалипсиса св. Иоанна Богослова дано петь перед престолом Божиим новую песнь, которой никто кроме них не мог научиться, именно у них (и ни у кого кроме них, в соответствии с повествованием Откровения) на челах написано имя Отца Агнца, именно они искуплены как первенцы Агнцу и Богу (Откр. 14. 1–4)”²⁷.

Тему збереження чистоти як обов'язкової запоруки успішного архіпастирського служіння Парфеній непрямо порушив і в промові при нареченні в єпископи: “Давно для меня минуло то время, когда слишком сильна была вера в свои силы, когда не казались трудными никакой подвиг, никакое служение. Но по мере того как с низших ступеней служения в Церкви я восходил на высшие и постепенно открывалось передо мною все более широкое поле дея-

²⁶ Пострижение в монашество в Санкт-Петербургской духовной академии // Московские церковные ведомости. 1894. № 4, 22 января. С. 67.

²⁷ Польсков Константин, свящ. Монашеский постриг как таинство церкви... http://theolcom.ru/doc/sacradoc/4_08_Polskov.pdf

тельности, исчезала самоуверенность и более ясно становилась для меня истина: Бог есть действующий в вас, и еже хотети и еже деяти о благоволении (Филипп. II, 13)²⁸. И вот ныне, когда вполне сознал я слабость моих сил, слышу голос Божий, призывающий меня к высшему совершенству и к труднейшему подвигу епископского служения.

Будь светильником миру, говорит мне этот призыв. Как не может укрыться город, стоящий на верху горы, так должен быть открыт для мира ты, со всеми твоими мыслями, чувствами и делами. Свети же миру ярким и чистым пламенем веры и дел, оставаясь всегда образом по жизни, по духу, вере, любви и чистоте (I Тим. IV, 12)²⁹.

Святі покровителі

“Существует большая разница между благоговейным поклонением святыне и таковым же поклонением, соединенным с систематическим и подробным изучением истории ее. Первое удовлетворяет религиозному чувству, а второе в то же время и отвечает на запросы пытливого ума”³⁰ — написав у 1892 р. Памфіл Левицький, пояснюючи потребу не просто в поклонінні Лаврським святиням та чесним мощам преподобних Печерських, але й ретельному вивченні історії життя Божих угодників. Обираючи собі чернече ім'я він також, поза сумнівом, мав час подумати над життями святителя Парфенія Лампасакійського (†318), преподобномученика Парфенія Зографського (†1283) та священномученика Парфенія (Парфенакі) (†1657). У кожному з них містилася “пожива для допитливого розуму” та моменти, які спонукали Памфіла в “ангельському чині” перевтілитись саме у Парфенія.

²⁸ Продовження цитати (Филипп. II, 14–15): “Всё делайте без ропота и сомнения, чтобы вам быть неукоризненными и чистыми, чадами Божиими непорочными среди строптивного и развращенного рода, в котором вы сияете, как светила в мире”.

²⁹ Речь архимандрита Парфения при наречении его во епископа Можайского, vicария Московской епархии // Церковные ведомости. 1899. № 42, 16 октября. Прибавления. С. 1717–1718.

³⁰ П[амфіл]. Л[евицький]. Путешествие учеников Переяславского духовного училища в Киев на поклонение святыне // Церковные ведомости. 1892. № 34, 22 августа. Прибавления. С. 1177–1182.

Святитель Парфеній Лампасакійський. Походження й кар'єра

Чернецтво відкривало перед помічником смотрителя Переяславського духовного училища широкі кар'єрні можливості. Більше того, найімовірніше, рішення прийняти постриг Памфіл Андрійович прийняв після того, як перед ним було чітко змальовано перспективу отримання найвищого церковного сану. Дотично це підтверджується блискавичністю, з якою відбувалося просування Левицького службовою драбиною. Буквально через два тижні після постригу його було призначено смотрителем Звенигородського духовного училища³¹, а у вересні того року переміщено на посаду інспектора Віфанської духовної семінарії. 3 жовтня 1895 р. архімандрит Парфеній стає ректором цієї семінарії та основним кандидатом на посаду ректора Московської духовної семінарії. Цю посаду, яку можна вважати останньою сходинкою перед архієрейством, він отримує в липні 1897 р.³² Таким чином, шлях до єпископського сану Парфеній (Левицький) подолав менш ніж за 5 років. Адаже, хоча формально наречення та хіротонія відбулися в жовтні 1899 р.³³, де-факто рішення про призначення архімандрита Парфенія єпископом Можайським, вікарієм Московської єпархії, було прийнято Св. Синодом більш ніж за рік до цієї дати. Як можна зрозуміти з одного з листів єпископа Антонія (Храповицького) до ректора Московської духовної академії Арсенія (Стадницького), хіротонії архімандритів Арсенія та Парфенія затримались лише через важку хворобу митрополита Московського Сергія (Ляпідевського)³⁴.

У таких обставинах Левицький мав звернути увагу на окремі деталі опису життя Парфенія Лампасакійського, до речі, єдиного святого з цим іменем, про якого можна довідатися з детального житія.

³¹ Определения Святейшего Синода от 31 января – 4 февраля 1894 г. // Церковные ведомости. 1894. № 7, 12 февраля. С. 73.

³² Наречение и хиротония архимандрита Парфения во епископа Можайского, второго vicария Московской епархии // Церковные ведомости. 1899. № 42, 16 октября. Прибавления. С. 1717–1718.

³³ Рішення Синоду було затверджено імператором 15 вересня 1899 року. Див.: Церковные ведомости. 1899. № 39, 25 сентября. С. 309.

³⁴ Письма митрополита Антония (Храповицкого) митрополиту Арсению (Стадницкому). Часть 1: <http://www.pravoslavie.ru/arhiv/060810142254>. Лист від 10 лютого 1898 р.; Левицький опублікував свою промову, виголошену в 40-й день з дня смерті митрополита Сергія: Парфений, архимандрит. Слово в сороковой день по кончине Высокопреосвященнейшего Митрополита Московского Сергия // Московские церковные ведомости. 1898. № 13, 29 марта. С. 173–174.

Святитель Парфеній був сином диякона, який з часом досягнув єпископського сану. Взявши саме цього святого у свої небесні покровителі, син священика з Полтавщини фактично декларував честолюбні прагнення прислужитися Церкві як архієрей. До того ж, це було символічним “кроком угору” не лише порівняно зі служінням батька-ієрея, але й з попереднім святим покровителем – пресвітером Памфілом. Окрім того, цих двох святих Церква згадує в один і той самий період: 7 лютого – день пам’яті єпископа Парфенія, 16 лютого – пресвітера Памфіла.

На користь того, що Памфіл Андрійович уважно вивчав життє Парфенія Лампасакійського можуть свідчити окремі його вчинки, які є своєрідним повторенням діянь цього святого. Наприклад, святитель Парфеній побудував великий храм у Лампасаках – і однією з основних турбот Парфенія після єпископської хіротонії стало збирання коштів для побудови величного храму на своїй малій батьківщині, в селі Плішивець Гадацького повіту Полтавської губернії³⁵. Є підстави вважати, що, подібно до свого святого покровителя, похованого в капличці біля збудованої ним церкви, Левицький також хотів, щоб його поховали біля церкви Покрови Богородиці в Плішивці³⁶.

Преподобномученик Парфеній Зографський. Зв’язок з Афоном та боротьба проти унії

Окрім святителя Парфенія Лампасакійського, в святцях є ще преподобномученик Парфеній Зографський (день пам’яті – 10 жовтня). У цього святого немає окремого житія, він канонізований як один з 26 мучеників (22 ченців та 4 мирян) з Зографського монастиря на Афоні. Згідно з переказом, їх було спалено живцем за від-

³⁵ Див. опис цього храму та історії його будівництва, підготовлений Орестом Левицьким: Левицький О. Новый храм в старом украинском стиле. К., 1906. Див. також: Стародуб А. Церква в “запорозькому” стилі (До сотої річниці з дня побудови Свято-Покровської Церкви в селі Плішивець на Полтавщині): http://politican.com.ua/1.php?rej=1&idm=39959&idr1=4&idr2=0&idr3=0&kv_m2=0&kreg=&aleng=1

³⁶ Пішовши у 1917 р. на спочинок, архієпископ Парфеній повернувся на батьківщину. Формально числячись при Охтирському монастирі, насправді він проживав у рідної сестри в Плішивці та виконував функції парафіяльного священика. У травні 1918 р. він писав митрополитові Новгородському Арсенію (Стадницькому): “За отсутствием приходского священника я и сейчас на своей родине совершаю службы церковные и все требы, кроме венчания браков. Прихожане об этом очень просили меня. Труденько в холодном храме и без диакона, но справляюсь” (Государственный архив Российской Федерации. Ф. 550, оп. 1. д. 387, л. 84); Біля храму поховано батька архієпископа, священика Андрія Левицького.

мову визнати Ліонську унію 1274 р.³⁷ Парфеній був еклесіархом обителі і єдиним з усіх, хто вижив у вогні та прожив ще майже місяць. З його слів і було записано ключові моменти “Истории о нашествии папистов на Афон”³⁸. Попри відсутність детальнішої “біографії” цього мученика, Левицький міг бачити виразний і різноплановий “взаємозв’язок” з цим святим.

По-перше, день пам’яті святого найближчий до дня його власного народження (28 вересня)³⁹.

По-друге, у певному сенсі історія загибелі монаха Парфенія і мучеників Зографських “кореспондуються” з тим, як померли пресвітер Памфіл та Кесарійські мученики. В обох випадках ідеться про відмову виконати богопротивні накази світської влади та подібне за формою покарання за це.

По-третє, подвиг Зографських мучеників був схожий на мученицьку смерть Даниїла Кушніра, ктитора Мліївського (†1766 р.). Частка мощей цього святого зберігалася в соборі Переяславського Вознесенського кафедрального монастиря. У 1889 р. Памфіл Левицький опублікував у “Полтавских епархиальных ведомостях” статтю про обставини смерті Кушніра, якого католики та уніати спочатку катували вогнем, а потім обезглавили⁴⁰.

Саме на день пам’яті Парфенія Зографського припала єпископська хіротонія Парфенія (Левицького). Владика Парфеній не міг не побачити в цьому збігові вияв Промислу Божого. Втім, він не згадав про це у промові при нареченні⁴¹. Не помітив (або не захопив помітити) цієї паралелі й митрополит Антоній (Вадковський),

³⁷ За однією версією це сталося у жовтні 1276 р., за другою – 1283.

³⁸ “Страдание двадцати шести святых преподобномучеников Зографских – игумена Фомы и с ним 21-го инока и 4-х мирян” // Афонский Патерик или Жизнеописание святых, на святой Афонской горе просиявших. Ч. II. М., 1897. С. 230–249.

³⁹ В історії шанування Зографських мучеників однією з найзнаменніших дат є 10 жовтня 1873 р. (Памфіл на той момент вже став семінаристом). В цей день сотні очевидців спостерігали вогняний стовп над пам’ятником святим, збудованим на місці їхнього мучеництва (“О чудесном знамении, явившимся над Соборной церковью Зографского Афонского монастыря и памятником 26 святых преподобномучеников в день их памяти, 10 октября 1873 года” // Афонский Патерик... С. 249–250).

⁴⁰ Левицький П. Даниил Кушнир, ктитор Млиевский // ПЕВ. 1889. № 7, 1 апреля. С. 214–221.

⁴¹ Речь архимандрита Парфения при наречении его во епископа Можайского, викария Московской епархии... С. 1718; Щоправда, наречення відбулося 6 жовтня, і хоча дата хіротонії вже була відомою, однак згадка про щось у її контексті видається б недоречністю.

який вручав жезл новопоставленому єпископові. Митрополит побудував свою промову на посиланнях до уривку з Євангелія, який читається 10 жовтня: “Господь расположил дни твоей жизни так, что благословил совершиться твоему архиерейскому рукоположению в день, когда читается евангельский рассказ о призвании апостолов к их новому служению быть ловцами человеков. Слышанный ныне нами рассказ о сем евангелиста Луки сравнительно с рассказами о сем других евангелистов, дополняется повествованием о чудесной ловитве рыб. Трудившиеся всю ночь и ничего не поймавшие, но закинувшие снова сеть по благословению Господа, поймали такое множество рыб, что наполненным ими лодкам грозило потопление. Так чудодейственно было в сем деле Божие Благословение! Применяемое к обстоятельствам пастырского служения, событие это обозначает то, что в деле уловления человеков в мрежи царствия Божия успех зависит не от усилий делателей и проповедников, но от милости и благословения Господа нашего”⁴².

Священномученик Парфеній (Парфенакі). Зв’язок з Україною та стійкість у вірі

Хронологічно “найближчим” до періоду життя Парфенія (Левицького) з канонізованих святих є Патріарх Константинопольський Парфеній (Парфенакі) (перебував на патріаршій кафедрі у 1656–57 рр., день пам’яті – 24 березня). Мученицька смерть цього Патріарха опосередковано пов’язала його з Україною. Формальним приводом до ув’язнення та страти святителя став лист кримського хана великому візирю, з повідомленням про те, що у гетьмана Богдана Хмельницького гостює колишній митрополит Нікейський Григорій. Хан припустив, що митрополит – таємний посланець Константинопольського патріарха і його місія ворожа інтересам Османської імперії. Розслідування, проведене візиром, не знайшло доказів державної зради, однак, згідно з життєм Парфенія, “для прикриття лжи хана и для отклонения от самого себя подозрения в лицепряттии, визирь решился пожертвовать владыкою и предал его, как государственного изменника, градоначальнику для исполнения над ним смертного приговора”. У святителя був шанс зберегти життя, прийнявши іслам, однак він відкинув таку пропозицію:

⁴² Речь Высокопреосвященного Антония, митрополита С.-Петербургского и Ладожского, новорукоположенному епископу Парфению при вручении посоха в Исакиевском соборе 10 октября 1899 года // Церковный вестник. 1899. № 41, 14 октября. С. 1441–1442.

“Я не изменник государству и не причастен никаким честолюбивым замислам. Это вы сами увидите, если пожелаете открыть истину. Что же касается до предложения вашего, чтобы я принял исла- мизм, то я готов лучше умереть, чем отречься от моей веры, Хри- стос один — моя радость и мое прибежище!”⁴³

Випускник церковно-історичного відділення Київської духовної Академії Парфеній (Левицький), який, до того ж, найбільше ціка- вився саме цим періодом історії (другою половиною XVII—XVIII ст.) знав, принаймні в загальних рисах, про цього святого та про обста- вини його мучеництва. Окрім того, хоча в “Четьях-Мінеях” Св. Ди- митрія Ростовського житія Парфенія (Парфенакі) не було, однак воно увійшло до зібраних архієпископом Філаретом (Гумілев- ським) “Житий святых, чтимых православною церковью, со сведе- ниями о праздниках господских и богородичных, и о явленных чу- дотворных иконах”⁴⁴.

Тезки: подвижники благочестя, мученики, архієреї

Обставини власного життя Парфеній (Левицький) мав можли- вість порівнювати з біографіями інших носіїв цього чернечого іме- ні, вбачаючи в тих чи інших подіях чи збігах “знаки долі”. Таке ро- зуміння містичного взаємозв'язку між усіма носіями одного імені було поширеним. Наприклад, Павло Флоренський наводить ури- вок з життєпису архієпископа Антонія (Амфітеатрова): “Предве- стием скорой своей кончины, — именно в 1879 г., Преосвященный Антоний, Архиепископ Казанский, признавал то обстоятельство, что в ближайшее пред этим время скончались один за другим три Антония, бывший Епископ Пермский, находившийся на покое в Москве, отец наместник Троице-Сергиевой Лавры и Архиепископ Владимирский. „Вот целый „ordo Антониев” переселился уже в веч- ность”, — говорил он не один раз, — и теперь прямая очередь за мною. Видишь, от Москвы так пошло чрез Владимир по дороге к Казани...”⁴⁵.

Серед сучасників Парфенія було кілька авторитетних ченців з таким іменем. Найвідоміший з них Парфеній (Краснопевцев) (1790—1855), який був духовником Київського митрополита Філа-

⁴³ Филарет (Гумилевский), архиепископ Черниговский. Жития святых, чтимых православною церковью. Т. 3. Март. Спб., 1892.

⁴⁴ Увійшло до II видання (1892 р.).

⁴⁵ Флоренский Павел, свящ. Имена... С. 54.

рета (Амфітеатрова) та прославився прозорливістю й благочестям. Задля зустрічі з ним відвідувачі приїздили за сотні верст. Народне шанування Парфенія розпочалося одразу після його смерті, однак канонізовано його було лише в 1996 р.⁴⁶

Так само лише в наш час (у 2000 р.) канонізовано Парфенія (1815–1866) – намісника Кизилташського монастиря в Криму, який загинув у сутичці з кримськими татарами. Щоправда, в ХІХ ст. ця історія розглядалась швидше як кримінальний інцидент і, як такого, шанування Парфенія Кизилташського у той період не було.

Шлях до архієрейства Парфенія (Левицького) багато в чому збігався зі шляхом іншого носія цього імені – архієпископа Парфенія (Васильєва-Черткова) (1782–1853). Васильєв-Чертков перед хіротонією також послідовно займав посади ректора Віфанської духовної семінарії (1814–1817) та ректора Московської духовної семінарії (1817–1821)⁴⁷. Левицький напевно знав про такий збіг, проте він “викристалізувався” вже після прийняття Левицьким чернецтва, а отже навряд чи брався ним до уваги під час вибору імені.

Певні паралелі Левицький міг проводити між своєю долею та життям Парфенія (Небози) (?–1704), архієпископа Холмогорського та Важеського. Небоза був “малоросом”, єпископське служіння якого відбувалося на чужині. Спочатку він був у юрисдикції Константинопольського патріарха (висвячений на Кизикійську кафедру), а після вигнання з Османської імперії отримав призначення на новостворену Азовську кафедру. Ім'я Парфенія Небози повторюється на сторінках документів, які Памфіл Левицький вивчав, готуючись у КДА до іспитів з історії “западнорусской Церкви”. Зокрема, у 1686 р. Небоза серйозно допоміг російському послу Алексєєву під час переговорів про перепідпорядкування Київської митрополії Московському патріархатові⁴⁸.

⁴⁶ Басин И. Канонизация святых в Украинской Православной Церкви Московского Патриархата: 1993–1996 годы // Вестник Русского христианского движения. 1997. № 176. С. 209–234.

⁴⁷ Його біографія: Орлов В. Высокопреосвященный Парфений, бывший архиепископ Владимирский и Суздальский, впоследствии Воронежский и Задонский. Владимир, 1882.

⁴⁸ Див. про нього: Покровский И. Русские епархии в XVI–XIX вв., их открытие, состав и пределы. Опыт церковно-исторического, статистического и географического исследования. Т. 2. Казань, 1913. С. 51–52; Бантыш-Каменский Н. Реестры Греческим делам Московского архива Коллегии иностранных дел. Москва, 2001. С. 216, 223.

Ще одним архієреєм-тезкою Парфенія (Левицького) був Парфеній (Сопковський) (1716–1795) – єпископ Смоленський та Дорогобузький. З іменем цього преосвященного Левицький зустрівся ще в Полтавській семінарії. Сопковський був автором “Книги о должностях пресвитеров приходских” (1776), яка слугувала підручником для духовних навчальних закладів.



На думку А. Лещинського, в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. найзатребуванішими серед “ченців-кар’єристів” (осіб, які досягли єпископського сану) виявились імена найбільш значущих для російської національної самосвідомості подвижників Православ’я. “Обращение к этим знаковым фигурам святых означало постановку спрятанных в предшествующий период конкретных идеалов в монашеской, общецерковной и государственно-политической сферах, следовать которым призваны были постригаемые в это время монахи, показывало изменения в умонастроениях церковной иерархии и её явное недовольство положением церкви, диктуемым ей государством. Не имея возможности заявить в полный голос о своём мнении по вопросам церковно-государственных отношений, видения будущей роли монашества и церкви, иерархия продемонстрировала его косвенным образом, облекая свои устремления в имена-образы-символы, несущие прозрачно выраженную смысловую нагрузку”⁴⁹ – вважає російський дослідник. Наведена ж спроба інтерпретації одного з низки цих “образів-символів” свідчить, що “шифр” чернечого імені може бути набагато складнішим і обумовлюватись особливостями походження (зокрема й етнічного)⁵⁰, життєвим досвідом, рівнем освіти, науковими зацікавленнями, складом характеру etc. Наскільки можна судити, Памфіл Левицький не намагався вкласти в своє чернече ім’я “політичний маніфест”, а керувався міркуваннями, сказати б, більш “приватного” характеру.

⁴⁹ Лещинский А.И. Что в имени тебе моём? (Значение и смысл монашеских имён епископата Русской православной церкви). С. 79.

⁵⁰ Наприклад, складно повірити в те, що етнічний росіянин, уродженець якоїсь з “великорусских губерний” надавав таке саме важливе значення сюжетам, пов’язаним з православно-уніатським протистоянням, як це міг зробити (у контексті загаданого Життя преподобномучеників Зографських) українець Памфіл Левицький.